

आठव्या-नवव्या शतकात होऊन गेलेल्या 'स्वयंभूदेव' नावाच्या कवींनी रचलेल्या 'पउमचरित' (पद्मचरित-रामकथा) या महाकाव्यातून प्रस्तुत उतारा घेतला आहे. या भाषेस 'महाराष्ट्री अपभ्रंश' असे म्हणतात. या भाषेतूनच पुढे 'मराठी' भाषेची निर्मिती झाली.

अपभ्रंश भाषेतील महान कवी 'स्वयंभूदेव' हे कला आणि भावाविष्कारांच्या दृष्टीने एक अद्वितीय कवी होते. कर्नाटकाच्या एका साहित्यकाराच्या घराण्यात त्यांचा जन्म झाला. जैन कवींनी प्रचलित केलेली रामायणाची परंपरा स्वयंभूदेवांनी अपभ्रंश भाषेत पुढे चालविली.

प्रस्तुत उताऱ्यात 'रावणाच्या व्रतग्रहणा'ची अनोखी कथा स्वयंभूदेवांनी पद्यबद्ध केली आहे. वाल्मीकि-रामायणापेक्षा ही कथा वेगळी आहे. रावणाचे व्यक्तिचित्र जैन रामायणांमध्ये भिन्न प्रकारचे रंगविले आहे. तो 'दहा तोंडाचा राक्षस' नसून अत्यंत विद्यासंपन्न, बलवान्, न्यायनीतीने राज्य करणारा एक 'विद्याधरराज' होता. सीतेच्या सौंदर्यावर भाळून त्याने सीतेचे अपहरण केले खरे, परंतु तिच्यावर कसलीही बळजबरी केली नाही. 'या त्याच्या वर्तनामागे काही निश्चित कारण असावे' - असा तर्कशुद्ध विचार करून, 'रावणाच्या व्रत-ग्रहणाचा प्रसंग', प्रस्तुत पद्यपाठात रोचक पद्धतीने रंगविला आहे.

शेवटी मुनींच्या आग्रहावरून तो नियम घेतो की, 'जी सुंदरी माझी अभिलाषा धरीत नाही, तिच्यावर मी बळजबरी करणार नाही.' अर्थात् या व्रताचे दूरगामी परिणाम फार चांगले होतात. तो दीक्षेचा प्रसंग या कवितेत दिलेला आहे.

रणे माणु मलेवि पुरंदरहो, परियंचेवि सिहरइं मंदरहो ।

आवइ वि पडीवउ जाम पहु (रावणु), ताणंतरे दिट्ठु अणंतरहु ॥१॥

मारिच्चि पपुच्छिउ रावणेण, उहु कलयलु सुम्मइ काई माम ।

तं णिसुणेवि पभणइ समरधीरु, एहु जइ णामेण अणंतवीरु ।

उप्पणुउ एयहो एत्थु णाणु, उहु दीसइ देवागमु सजाणु ॥२॥

तं वयणु सुणेप्पिणु णिसियरिंदु, गउ तेत्तहे जेत्तहे मुणिवरिंदु ।

परियंचेवि णवेवि थुवेवि णिविट्ठु, सयलु वि जणु वयइं लयंतु दिट्ठु ॥३॥

महवयइं को वि को वि अणुवयइं, को वि सिक्खावयइं गुणव्वयइं ।

को वि दिढु सम्मत्तु लएवि थिउ, पर रावणु एक्कु ण उवसमिउ ॥४॥

धम्मरहु महारिसि भणइ तेत्थु, "मणुसत्तु लहेवि बइसरेवि एत्थु ।

अहो दहमुह मोहंधारे छूढ, रयणायरे रयणी ण लेहि मूढ ॥५॥

अमियालए अमिउ ण लेहि केम, अच्छहि णिहुअउ कट्ठमउ जेम' ।

तं वयणु सुणेप्पिणु दससिरेण, वुच्चइ थोत्तुग्गीरियगिरेण ॥६॥

"सक्कमि धूमद्धए झंप देवि, सक्कमि फणफणिमणिरयणु लेवि ।

सक्कमि गिरिमंदरु णिहलेवि, सक्कमि दस-दिसिवह दरमलेवि ॥७॥

“सक्कमि धूमद्धए झंप देवि, सक्कमि फणफणिमणिरयणु लेवि ।
सक्कमि गिरिमंदरु णिद्वलेवि, सक्कमि दस-दिसिवह दरमलेवि ॥७॥

सक्कमि मारुउ पोड्डलि छुहेवि, सक्कमि जममहिसे समारुहेवि ।
सक्कमि रयणायरजलु पिएवि, सक्कमि आसीविसु अहि णिएवि ॥८॥

सक्कमि सक्कहो रणे उत्थरेवि, सक्कमि ससिसूरहं पह हरेवि ।
सक्कमि महि-गयणु एक्कु करेवि, दुद्धरु णउ सक्कमि वउ धरेवि” ॥९॥

परिचितेवि सुइरु णराहिवेण, ‘लइ लएमि एक्कु वउ’ वुत्तु तेण ।
“जं मइ ण समिच्छइ चारुगतु, तं मंड लएमि ण परकलत्तु”
गउ एम भणेप्पिणु णिययणयरु, थिउ अचलु रज्जु भुज्जंतु खयरु ॥१०॥

शब्दार्थ व टीपा

अपभ्रंश भाषेची काही व्याकरणविषयक वैशिष्ट्ये

- १) अपभ्रंशात पुंलिंगी व नपुंसकलिंगी नामांची प्रथमेची एकवचने करताना ‘उ’ प्रत्यय लागतो. जसे -
माणु - मान; दिट्ठु - पाहिले; कलयलु - कलकलाट, गडबडगोंधळ; एहु - येथे; उहु - तेथे; देवागमु - देवांचे आगमन; सजाणु - यानसहित; वयणु - वचन; निसियरिंदु - निशाचरेन्द्र, रावण; मुणिवरिंदु - मुनिवरेन्द्र, मुनिश्रेष्ठ; निविट्ठु - बसला; जणु - जन, लोक; दिदु - दृढ स्थिर; सम्मत्तु - सम्यक्त्व; ण उवसमिउ - (त्याचा) उपशम झाला नाही; तेत्थु - तेथे; एत्थु - येथे ; कट्टमउ - काष्ठमय, लाकडी पुतळ्यासारखा; आसीविसु - आशीविष सर्प; एक्कु - एक, एकरूप; दुद्धरु - दुर्धर, कठीण; सुइरु - सुचिर, दीर्घकाळ; वउ - व्रत; वुत्तु - म्हटले; चारुगतु - चारुगात्री, सुंदर स्त्री; परकलत्तु - परकलत्र, परस्त्री; गउ - गेला; अचलु - अचल; रज्जु - राज्य; भुज्जंतु - भोग घेत; खयरु - खेचर, विद्याधर, रावण.
- २) अपभ्रंशात ‘एवि’ आणि ‘एप्पिणु’ हे दोन प्रत्यय पूर्वकालवाचक धातुसाधित अव्यये तयार करण्यासाठी सामान्यतः वापरली जातात. एखादी विशिष्ट क्रिया

‘करून’ किंवा ‘करण्यास/करण्यासाठी’ असे त्याचे दोनही अर्थ संदर्भानुसार होऊ शकतात. जसे -
मलेवि - मर्दन करून; परियंचेवि - प्रदक्षिणा करून; णिसुणेवि - ऐकून; सुणेप्पिणु - ऐकून; णवेवि - नमन करून; थुणेवि - स्तुती करून; लएवि - घेऊन; बइसरेवि - बसून; लेवि - घेऊन / घेण्यास; लहेवि - लाहून, प्राप्त करून; णिद्वलेवि - निर्दालन करून / करण्यास; दरमलेवि - पूर्ण मर्दन करून / करण्यास; छुहेवि - सोडून / सोडण्यास; समारुहेवि - आरूढ होऊन / होण्यास; पिएवि - पिऊन / पिण्यास; णिएवि - पाहून / पाहण्यास; उत्थरेवि - उलथून टाकून / टाकण्यास; करेवि-करून / करण्यास; धरेवि - धारण करून/करण्यास; भणेप्पिणु - म्हणून (सात, आठ आणि नऊ या गाथांमध्ये ‘सक्कमि’ हा शब्द ‘मी समर्थ आहे’ अशा अर्थाने आला आहे.)

- ३) अपभ्रंशात षष्ठी एकवचनासाठी ‘हो’ हा प्रत्यय येतो. तसेच बहुवचनासाठी ‘हं’ हा प्रत्यय येतो. जसे - पुरंदरहो - इंद्राचा; मंदरहो - मंदार पर्वताची; एयहो - ह्यांना; ससिसूरहं - चंद्रसूर्यांचा.

प्र. १ : थोडक्यात उत्तरे लिहा.

- (१) रावणाने अनंतरथ (अनंतवीर्य) मुनींना केव्हा पाहिले ?
- (२) मारीची हा रावणाचा कोण होता ? त्याने रावणाच्या प्रश्नाला कोणते उत्तर दिले ?
- (३) रावण अनंतवीर्य मुनींजवळ पोहोचला तेव्हा त्याने कोणते दृश्य पाहिले ?
- (४) रावणाचा व्रतग्रहण न करण्याचा मानस पाहून धर्मरथ महर्षी त्याला काय म्हणाले ?
- (५) रावणाने स्वतःच्या पराक्रमाचे वर्णन कशा प्रकारे केले ?
- (६) रावणाने अखेर कोणते व्रत घेतले ?

प्र. २ : व्याकरण

अ) या पाठात आलेले, रावणाला समानार्थी असे, तीन प्राकृत शब्द लिहा.

ब) पुढील शब्दांना पाठातील अपभ्रंश प्रतिशब्द लिहा.

शिखर, समर, महर्षि, अमृत, धूमध्वज, रत्न, मारुत, यममहिष,
रत्नाकर, आशीविष, शशिसूर्य, महिगगन, परकलत्र

विशेष अभ्यास

शिक्षकांच्या मदतीने जैन श्रावकाचारातील 'अणुव्रते, गुणव्रते आणि शिक्षाव्रते' यांची माहिती लिहून काढा.

